

A marxista társadalomelmélet magyarországi fejlődésének néhány aktuális problémájáról és a „marxizálás” hatásáról*

1.

Az utóbbi tíz évben, Magyarországon éppúgy, mint általában az európai szocialista országokban, nagy változás, jelentős fejlődés ment végbe a marxista társadalomelméletben. Ez a fejlődés összefügg a megelőző időszak dogmatizmusának leküzdésére irányuló erőfeszítésekkel, de egyben a revizionizmus legnyíltabb és legagresszívabb formáinak az 1956-os ellenforradalmat követő években bekövetkezett vereségének is eredménye. Ilyen körülmények között léphetett nálunk is, 1960 táján, a marxista gondolatnak ez az elsőrendűen fontos területe evolúciójának egy pozitív, termékeny, a szó igazi értelmében alkotó fázisába.

Az új kutatások magukon viselik annak az új szakasznak bélyegét, amelybe a szocialista társadalom akkortájt lépett. Nálunk is a kutató munka homlokterébe került a szubjektív tényező, a tudati elem szerepe, a tervezés, a gazdasági élet és általában a társadalmi folyamatok tudatos irányítása, a társadalmi tudat, az erkölcsi tudat fejlődése, az ideológiai harc, a személyiség formálása. Ebben a vonatkozásban megemlíthetjük filozófusainknak a társadalmi determinizmusról, az akarat szabadságáról, az ember és a társadalmi törvény viszonyáról, az erkölcsi tudat dialektikájáról, az esztétika kérdéseiről stb. írott munkáit. Jelezhetjük azokat az erőfeszítéseket is, azt a nagyszámú tanulmányt, amelyek a determinizmusnak, az egyén, a szubjektum, a személyiség szerepének egy gazdagabb fogalma kidolgozására irányulnak, az emberi tevékenység célszerű jellegének kimunkálására, a tudat és lét, a társadalmi tudat és társadalmi lét viszonyának egy dialektikusabb felfogására. Meg kell említenünk az előbbi témákhoz szorosan kapcsolódó kritikai munkát is, a szubjektivitás idealista vagy irracionalista értelmezésének, a szellemtörténetnek, a különböző egzisztencialista áramlatoknak, a freudizmusnak stb. a bírálatát. És természetesen beszélünk kell a konkrét marxista szociológiai kutatás kialakulásáról is, az utóbbi tíz év e közös jelenségéről, melynek fontossága nyilvánvaló a marxista társadalomelmélet fejlődése, az új vagy az előző időszakban többé-kevésbé elhanyagolt elméleti kérdések megválaszolása szempontjából.

* Elhangzott az európai szocialista országok filozófiai intézeteinek „A marxista filozófia és a mai burzsoá ideológia” címmel Várnában 1968. június 3—9. között rendezett elméleti konferenciáján.

Joggal beszélhetünk tehát egy pozitív irányú fejlődésről, gazdagodó tudományos produkción, mely egyre konkrétan igyekszik válaszolni a társadalmi fejlődés szükségleteire. De amit most mindenekelőtt tárgyalni szeretnék, azok bizonyos újabb elméleti, ideológiai nehézségek, amelyek az elmúlt három-négy esztendőben kerültek felszínre, és a jelen pillanatban fokozódóban vannak. Új (illetve régi, de új formát öltő) torzulások jelentkezéséről kívánok szólni, amelyek összefüggésben állnak a marxizmusban vagy a marxizmus perifériáján jelen levő különféle nemzetközi áramlatokkal, mely utóbbiak maguk is egyfajta transzmissziós szerepet játszanak, napjaink burzsoá ideológiájának, antimarxizmusának egyes modern formáit közvetítik a marxizmus irányába.

E torzulások lényege: a szubjektivista tendenciák megerősödése magában a marxista filozófiában, társadalomelméletben. Természetesen nyilvánvaló, hogy ez a jelenség összefügg a dogmatizmussal szembeni ellenhatással, a történelem „szubjektuma”, az ember, a személyiség, a tudat, a szubjektív tényező és általában a társadalmi gyakorlat szerepének újbóli „felfedezésével”. Nagyon is megértjük a társadalmi gondolat fejlődésének ingaszerű mozgását, az egyik végletből a másikba való átmenetet, az elkerülhetetlen túlzásokat és egyoldalúságokat. De ha a jelzett probléma egyre élesebben vetődik fel, ennek oka, hogy ezek a tendenciák nem átmeneti jellegűek, ellenkezőleg a kutatás egyes szektoraiban tovább erősödnek, szoros összefüggésben meghatározott társadalmi, kispolgári áramlatokkal. Nem kívánok itt hosszabban időzni az utóbbi kérdésnél, pedig bizonyára nagyobb figyelmet, elmélyültebb tudományos elemzést érdemelne. hiszen a kispolgáriság, a kispolgári tendenciák, türelmetlenség, opportunizmus gyökerei továbbra is léteznek, még mindig mélyek a szocialista fejlődés jelen fázisában, s újratermelődnek, sőt adott szakaszban meg is erősödnek, szoros összefüggésben a mindennapi élet formáival, és különösen gazdasági-társadalmi fejlődésünk objektív problémáival, ellentmondásaival, a piaci mechanizmusok szélesebb felhasználásának szükségletével, és természetesen a nemzetközi helyzet alakulásával, a nemzetközi kommunista mozgalom, világrendszerünk nehézségeivel, a fellazítási taktika hatásával, a „szelektív koegzisztencia” imperialista politikájából széles tömegek körében fakadó illúziókkal stb.

Itt mindenekelőtt néhány elméleti-ideológiai kérdéssel szeretnék foglalkozni.

Az imént azt mondtam, hogy elsősorban bizonyos szubjektivista tendenciák erősödését észlelhetjük a marxista társadalomelméletben. E tendenciák különösképpen a társadalmi determinizmus elvének értelmezésében jelentkeznek. Sztálin túlon túl leegyszerűsített formuláival szemben — amelyek a gazdasági törvények objektív jellegét kívánták kiemelni úgy, hogy végül is elszakították őket az emberi tevékenységtől — már 1955-től kezdődően következetes erőfeszítések történtek a közgazdasági és filozófiai elméletben az ember (tudatos) tevékenysége és az objektív társadalmi törvényszerűségek valóságos dialektikájának kifejtése érdekében. Ezek az erőfeszítések a későbbiek során néhány monográfiát és tanulmányt eredményeztek, amelyek kidomborították az emberi gyakorlat alapvető szerepét, azt a tényt, hogy a társadalmi, gazdasági törvényszerűségek nem léteznek az emberi tevékenységen kívül, hanem éppenséggel az emberek, a társadalmi osztályok cselek-

vésében és cselekvése által érvényesülnek stb. Kiemelték azt a tényt, hogy az adott időszakban élő nemzedékek számára objektíve „adott” feltételek maguk is emberi tevékenységek objektívált termékei — ahogyan azok az e feltételek között létrejövő változások is.

Az utóbbi évek során azonban — párhuzamosan a marxizmus fejlődésében más országokban is beállt hasonló változásokkal — újszerű jelenségek léptek előtérbe a társadalmi determinizmus problematikájában. Ahelyett, hogy a kérdésben tovább mentek volna, és konkrétan elemezték volna az objektíve adott feltételek és a tudatos emberi cselekvés dialektikáját, azt a marxi gondolatot, mely szerint az emberek szereplői és egyben szerzői saját történetüknek — egyes kutatók teljesen egyoldalúan kezdték előtérbe helyezni az emberi praxist, a tevékenységet, a tudatot, a szubjektumot. A „készen talált”, az emberi tevékenység számára objektíve adott feltételek feloldódtak a praxisban — eredetük, a praxis ürügyén. Eltűnt az a történelmi determinizmus megértése szempontjából döntő különbség, amely egyrészt a már objektívált — és ily módon „adott”, az új cselekvés számára objektív feltételként kényszerítően ható — tevékenység, másrészt az *aktuális* tevékenység között fennáll, mely aktuális praxis éppen az adott feltételek között fejlődik ki, éppen ezekben találja a maga lehetőségeit, korlátait és végső soron céljait is. Szubjektivistán kezdtek értelmezni Marx első Feuerbach-tézisét, mely szerint „a tárgyat, a valóságot, érzékiséget” *nemcsak* „az objektum” formájában kell felfogni, hanem „mint érzéki-emberi tevékenységet, gyakorlatot”, azaz „szubjektívan” is. Az objektív oldalt, a társadalmi folyamat objektív feltételeit félreállították. A praxis mindent elnyelt, az emberi tevékenységet megfosztották létezési feltételeitől, a gyakorlat *mint olyan* vált e felfogásban a társadalmi egésznek, az ember világának elsődleges forrásává. A gyakorlat mindenható fogalomná lett, az ember „tudatos és szabad” praxisa minden valóság forrásává. Viszontláthattuk az „absztrakt emberi lényegből” fakadó „szabad kreativitás”, alkotóképesség, a szükségszerűségtől elszakadó, idealista módon felfogott „szabadság” ismert témáit. Az utóbbi időkben olyan tanulmányokat olvashattunk, amelyek mindenekelőtt Marx ifjúkori művein, és különösen az 1844-es *Gazdasági-filozófiai kéziratok*on épültek, vagy pedig Gramsci műveinek egyoldalú, éppen legproblematiszababb elemeinek felhasználásán. Egy a marxista „antropológiáról” írott tanulmány a történelmi alternatíváknak egy absztrakt elméletébe torkollt, amely a történelmi folyamatot végső soron a különböző osztályok akaratára redukálta.* A praxissal foglalkozó tanulmányok egyike a történelmi objektivitás nem-létezésére, a törvényszerűségek hiányára következtetett a társadalmi szférát illetően, illetve — pontosabban szólva — arra, hogy „objektív törvényekről” legfeljebb abban a mértékben lehet szó a társadalomban, amennyiben az „elidegenedés” fennáll, és hogy a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába való átmenettel ezek a törvények végképp megszűnnek létezni.**

Tegyük hozzá, hogy a szabadságnak, az emberi lényegnek, az emberi alkotásnak ez az idealista színezetű jól ismert felfogása együttjár — és ez természetes — a természetinek és a társadalmi radikális szétválasztásával. Hogy kiemelhessék a szubjektivitásnak a társadalmi szférában játszott sze-

* Márkus György: *Marxizmus és „antropológia”*. Akadémiai Kiadó 1966.

** Vajda Mihály: *Objektív természetkép és társadalmi praxis*. Magyar Filozófiai Szemle 1967/2. sz.

repét, ezek az áramlatok (továbbra is a hazai filozófiai életben feltűnt jelenségekről beszélünk) végül is a természetet az objektív törvényszerűségek, az abszolút objektivitás területének, a társadalmat pedig az abszolút szubjektivitás szférájának tekintik. Nem szükséges külön aláhúznunk, hogy e tévedés egyik alapvető teoretikus eleme a tudati jelenségek nem-materialista értelmezésében rejlik. Hiszen végeredményben éppen a tudati elem közreműködése alapján, amelyet lényegét tekintve „szabadnak”, aktívnek, az indeterminizmus számára többé-kevésbé széles teret engedő elemnek tartanak, jut el az itt tárgyalt áramlat a maga téves következtetéseire.

Hadd említsem még meg ez áramlatok más elméleti komponenseit is. A szubjektivitás, a gyakorlat előtérbe helyezése egyes kutatókat a marxista filozófia olyan értelmezésére indítja, aminek már nincs sok köze a marxizmushoz. Itt is bizonyos nemzetközi témákkal találkozunk. A marxista filozófiát a „praxis” filozófiájává redukálják: a praxis itt a marxista filozófia kezdete és végpontja, de *közepévé* is válik, egyetlen *tárgyává*. A marxista filozófiának azt az értelmezését, mely szerint az egy általános világnézet, az anyagi világ (a természet, a társadalom és a gondolkodás) általános törvényeinek elmélete, elutasítják, Engels metafizikus koponyájából született és a sztálini dogmatizmus által kifejlesztett vulgarizálásnak titulálják.

Ezzel együtt a marxista filozófiának ez a társadalomelméletre való redukálása, melyet magát is egy szubjektivistán módon értelmezett praxis filozófiájára szűkítenek — egyes tanulmányokat arra indít, hogy elméletileg megalapozzák a *pluralizmus* szükségszerűségét a marxizmusban.* A „praxis filozófiájára” redukált marxizmus, és a történelem autonóm és „szabad” forrásaként értelmezett praxis lehetővé teszi, hogy a társadalomelmélet, a társadalomtudomány „tudományos” jellegét tagadásba vegyék. Mint láttuk, az ember alkotó tevékenysége eszerint azt eredményezné, hogy a társadalomból eltűnnek az objektív törvényszerűségek: ebből kifolyólag nem létezhet a szó tényleges értelmében vett „objektív tudomány” a társadalom szférájában (az ilyen pretenziót „szcientizmusnak” nevezik); minden valóságos társadalmi mozgalom a maga alkotó tevékenységét, a maga szubjektivitását viszi bele a történelembe, és ezért — úgy mond — annyi társadalom-„tudományunk” lesz, ahány valóságos mozgalom stb.** Ennek az értelmezésnek a hívei természetesen a munkásosztály, a marxizmus mellett foglalnak állást. De ez a marxizmus már csupán egy tiszta ideológiára redukált marxizmus, amely tudomány-mivoltát már elvesztette. És ennél fogva — a marxizmusra hivatkozó mozgalmak pluralizmusának valóságára utalva — annak kimondására jutnak, hogy a marxizmus elméleti pluralizmusa elkerülhetetlen és szükségszerű, olyan jelenség, amely ellen nem kell harcolni (minthogy nem *egyetlen egy* társadalomtudomány van, hanem annyi ideológia, ahány valóságos mozgalom). És következésképpen úgy vélik, hogy minden törekvés egy sokoldalú, de homogén és tudományos marxizmus fejlesztésére hiábavaló, sőt retrográd jellegű, a „sztálini dogmatikus monolitizmushoz” való visszatérést jelenti stb. stb.

Csak éppen jelezném — a marxista társadalomelmélet e pluralisztikus felfogásaival összefüggésben — a marxizmusnak a pusztán *módszerre* való

* Márkus György: *Viták és irányzatok a marxista filozófiában*. (Kortárs 1968. júli7s) c. újabb cikke ennek világos megnyilvánulása.

** Vö. Vajda Mihály *id. cikke*.

redukálását, e koncepció újbóli jelentkezését. Csupán a marxizmus módszere maradandó: ez ismét csak azt jelenti, hogy elméleti tudásunk, az elmélet elemei nem azok. Ez lehetővé teszi — például Lukács Györgynél — annak kijelentését, hogy napjaink marxizmusa a XIX. század első felének utópikus szocializmusának állapotában van. Ez megengedi annak állítását, hogy a marxizmusnak ma zéróról kell ismét elindulnia, és ennek alapján összeköthetik a marxizmus e „reneszánszát” egy meghatározott áramlattal, azzal éppen, amelyet az elvont szubjektivitás, emberi lényeg, szabadság, praxis, elidegenedés, az absztrakt humanizmus témái jellemeznek.

Tegyük hozzá, hogy ezek a tendenciák természetszerűen túllépnek a filozófia határain, és a marxista szociológia egy részét is érintik. Ez például egyes szociológusaink elméleti produkciójában a „bürokrácia”, az „etatizmus” végletes és absztrakt kritikájának alakjában jelenik meg, amely egyik ismert filozófusunknak azzal a már közvetlenül politikai jellegű kritikájával találkozik, miszerint a szocialista országok mai állapota a sztálinizmus sztálinista meghaladásaként jellemezhető, amit éppen most kell végre radikálisan meghaladni. Megjelent a szociológia, illetve a filozófia szerepének egy olyan felfogása, mely szerint ezek alapvetően a kritika eszközei, egy szükséges ellenzéki pozíció képviselői, egy olyan kritikáé, melynek függetlenné kell válnia a párttól és a szocialista államtól. Ezek a humanizmusnak, az elidegenedés megszüntetésének absztrakt elméletére épülő tendenciák azokban a tanulmányokban is jelentkeznek, amelyek a szocialista társadalom új struktúrájára, a társadalmi struktúra mai fejlődési szakaszára vonatkoznak. Egyes szerzők előtérbe helyezik a munkamegosztás problémáit, és már nem veszik figyelembe a mai osztálytagozódás következményeit, és különösen nem a régi osztályrétegződések tartós hatásait, úgy ahogyan azok önmagukat túlélik a mindennapi élet formáiban, és különösen a kispolgári életmód különböző formáiban.

Nem akarom eltúlozni azt a veszélyt, amelyet a tendenciák a jelen pillanatban Magyarországon képviselnek. De a veszély kétségtelenül fennáll. Erősödőben van az egyes szocialista országokban az utóbbi hónapokban végbemenő események következményeképpen, és súlyát csak növeli az a körülmény, hogy e tendenciák olyan időpontban lépnek fel, amikor maga a dogmatizmus sem szűnt meg teljesen, és amikor a társadalomtudományok viszonylagos elmaradottsága (szükségleteinkhez képest meglevő elmaradottsága) erősen érezteti hatását.

Ezek az absztrakt humanizmus témáira épülő tendenciák önmagukban véve roppant spekulatív jellegűek, és egyben igen naivak, illuzórikusak, tudománytalanok. Vajon nem a legnaivabb például az az állítás (igaz, szemben azokkal a szintén hibás törekvésekkel, hogy az eszmék harcát adminisztratív intézkedésekkel helyettesítsék), hogy a marxizmusnak tudnia kell győzni *pusztán* az eszmék harcában, elméleti és intellektuális felsőbbsege révén, mintha az osztályharc különböző elemei nem függenének szorosan egymástól, mintha (hogy egy példát említsünk) a kispolgári eszmék nem a gazdasági-társadalmi, nemzeti és nemzetközi ellentmondásokban gyökereznének, mintha ezeket az eszméket nem hordoznák nap mint nap társadalmaink széles rétegei, mintha nem propagálnák, nem konverzálnák őket „adminisztratív”, az eszmék „tisztá” szféráján *kívül* álló eszközökkel, az egyháztól kezdve az imperiaizmus egész propagandagépezetéig és folytatva például egyes értelmiségi körök, egyes folyóiratok vagy kiadók tevékenységével? Elméleti síkon ezek a munkák hadat üzennek a dogmatizmusnak, de maguk is éppúgy a pusztá

spekulatív dedukció szabályai szerint járnak el. Éppoly messze állnak a konkrét helyzet elemzésétől, amelyről Lenin beszél. Csupán a spekuláció kiindulópontjai, ennek az új dogmatizmusnak a témái változtak. És meg kell mondani: ezeket a témákat, ezeket az elemeket többnyire a marxizmustól többé-kevésbé távol álló eszmeáramlatoktól veszik kölcsön.

3.

Az utóbbi évek fejleményei éppen arra kényszerítettek bennünket, hogy felvessük ez áramlatok összefüggését a más országokban felbukkanó vagy már létező hasonló áramlatokkal. Nem kívánok ennél a pontnál sem időzni. Ezt az elemzést elsősorban minden szocialista országnak magának kell elvégeznie, habár a szocialista országok és a nemzetközi kommunista mozgalom egységének helyreállításáért és megszilárdításáért folyó munka keretében ezeknek a nemzetközi ideológiai jelenségeknek a nyílt és józan közös elemzése igen lényeges feladat lenne. Csupán annyit jegyeznek meg, hogy azok a tendenciák, amelyekről beszéltem, nálunk, a jelen pillanatban a marxizmusnak elsősorban az absztrakt „humanista” interpretációjához kapcsolódnak. „A technokratikus” értelmezés — az ún. „modern marxizmusnak” ez a másik fő tendenciája —, amely közvetlenül összefonódik az „ipari társadalom” és a két rendszer „konvergenciájának” manapság oly közkeletű, nyíltan polgári elméletével, szintén hat néhány szektorban, mindenekelőtt egyes közgazdászoknál, és részben a szociológusok körében.

Amiről itt hosszabban szeretnék szólni, az az a szerep, amelyet eszmei síkon e tendenciák megerősödésében, problematikájuk kialakulásában a „marxizálók”, „marxiánusok”, „marxológusok” játszottak, egy szóval a „marxianizmus” szerepéről, ahogyan ezek az emberek saját áramlatukat jellemzik; arról a sajátos szerepről, amelyet napjaink „marxizálói” az ideológiai harcban betöltenek.

Azonnal megjegyezném, hogy a „marxizálás” negatív hatása itt sem légüres térben, pusztán az eszmék önnön ereje következtében valósul meg. Egy bonyolult hatásmechanizmussal van dolgunk, amely részint spontán jellegű, abban az értelemben, hogy azok a társadalmi áramlatok, melyeknek az említett szubjektivista tendenciák eszmei kifejezői, rendkívül érzékenyek és receptívek a másutt jelentkező hasonló áramlatok iránt. Aktív, hatékony affinitások működnek ezen a téren, lassabb vagy gyorsabb folyamú búvópatakok, amelyekben a hasonlók összetalálkoznak és kölcsönösen erősítik egymást. De ez a hatás, az affinitásoknak, rokonáramlatoknak ez a keresése részint tudatosabb formákat is ölt, erőteljes tevékenységet és kapcsolatfelvételt eredményezhet és ténylegesen eredményez is. Világos, hogy jelenleg egyes csoportok már egy idő óta egészen tudatosan és aktívan törekednek kapcsolatok kialakítására, és ismerünk olyan „iskolát”, folyóiratokat, szimpoziumokat, melyeknek nyíltan hirdetett célja elősegíteni a mai marxizmus „különböző áramlatainak”, „különböző formáinak” találkozását.

Másrészt napjaink imperialista stratégiája — melynek célja a szocialista világrendszer, a kommunista mozgalom szétbomlasztása — felhasználja és százféleképp bátorítja a marxizmusban fellépő opportunist, revizionista tendenciákat, legyenek azok jobboldaliak vagy „baloldaliak”, támogatja a rokonáramlatoknak ezt a kölcsönös keresését, a mindenfajta „marxizálóknak”

a találkozását azzal a nyíltan bevallott céllal, hogy erősítsék a *marxizmus pluralizálódásának* gondolatát, a marxista elmélet tényleges felbomlását. Olyan mechanizmusok ezek, amelyeket több szocialista ország, többek között a szovjet, német és bulgár elvtársak komolyan tanulmányoznak. Tanulmányozzák mind a bevetésre kerülő szellemi, ideológiai eszközöket, mind ennek az ideológiai tevékenységnek az anyagi eszközeit, az ideológiai diverzió specializált központjait, ezek folyóiratait, a meghívások és ösztöndíjak, a különböző konferenciák és találkozók számának a gyors növekedését, a politikai és szellemi korrupció eszközeit stb. Az imperializmus által alkalmazott eszközök között elsőrendű szerepet játszik a marxizmusra hivatkozó különböző „modern” áramlatok támogatása és széles körű felhasználása. Ezt sajnos elvtársaink egy része még nem látja világosan. Hajlanak arra, hogy a veszélyt lebecsüljék, bagatellizálják, de ezzel ténylegesen csak fokozásához járulnak hozzá. Hiszen ha a „marxizálás”, a „marxianizmus” terjedésében *csak* a marxizmus növekvő befolyásának jelét látnánk, önmagunkat fegyvereznénk le, ahelyett, hogy megjavítanánk felkészültségünket az ideológiai harcban, amelyet kötelességünk megvívni és ki is szélesíteni. (Úgy hiszem, nem értenek félre: kiemelni annak szükségességét, hogy az ellenfél fegyvereit jól megismerjük, semmiképp sem jelentheti a békés egymás mellett élés számunkra alapvető politikájához tartozó vita, a kulturális kapcsolatok szélesítésének tagadását. Ellenkezőleg — ahogyan azt számtalanszor hangsúlyoztuk —, éppen e politika sikere érdekében kell fokoznunk a harcot az eszmék területén és küzdeni az illúziók ellen, melyeket a két rendszer együttlétének új, legalábbis ma, kontinensünkön fennálló, viszonylag békés feltételei szükségképpen szülnek.)

De beszéljünk a bevetett eszmékről. Tulajdonképpen már jól ismerjük őket. A „marxizálók” e széles és tarka áramlatában — mely egyes többé-kevésbé szimpatizáns, többé-kevésbé a párt periferiáján álló baloldali intellektüelléktől olyanokig terjed, akik egy „autentikus”, „humanista” vagy „modern” marxizmusra hivatkozva kifejezetten a kommunista párttal szemben ellenséges pozíciókra helyezkednek — ugyanazokat a vezéreszméket találjuk, mint amelyek mozgalmunkon belül is a hasonló áramlatokat táplálják.

Megtaláljuk először is — Henri Lefebvre-nél például — azt a nagyon liberálisan, rugalmasan, „realista” módon megfogalmazott gondolatot, mely szerint a modern fejlődés, a szocializmus ötven éves gyakorlati tapasztalata azt mutatja, hogy a szocializmus Marx által kidolgozott fogalma elhomályosult vagy átalakult, hogy ma már a szocializmusnak több modellje létezik és *többféle marxizmus* is; hogy forradalom és reform, átalakulás és evolúció, szocializmus és kapitalizmus már nem állnak egymással összeférhetetlen és antagonisztikus ellentétként.* (Rudi Supek — akinek, azt hiszem, már nincs sok köze a marxizmushoz, és az új filozófia lényegét egyfajta élet-filozófiában vagy egzisztencializmusban látja — odáig megy, hogy kijelenti: az átmeneti korszak filozófiája szükségképp pluralista, olyan értelemben, hogy elkerülhetetlenül ellentétes tendenciákat kell magában foglalnia.**)

A marxizálás mindenekelőtt egyfajta „humanista” marxizmust fejt ki, mely „a mai marxista filozófia új formája” lenne, minden velejárójával együtt: az elidegenedés problémájának előtérbe helyezésével, amelyet az egész „modern” társadalom, beleértve a szocializmus első számú problémájának tekin-

* Vö. *Praxis* 1965/2—3. sz. 156. oldaltól.

** *Uo.* 1967/4. sz. 528. o. stb.

tenek (kijelentve például, hogy az elidegenedés a szocializmusban is szükségképpen erősödik a technika fejlődésével, a tömegek „manipulációjával”, a bürokráciával, a mindenható etatizmussal, a bérmunka viszonyainak fenn tartásával az állammal mint tulajdonossal szemben stb.). És az elidegenedés problémájával együtt — amelyet igen sokszor alapvetően szubjektív jelenségnek értelmeznek — ott találjuk első helyen az ismert absztrakt fogalmakat az emberről mint „a praxis szabad alkotójáról”, az ember „szabad alkotó tevékenységéről”, a „szabadság”, „az emberi személyiség” megvalósulásáról stb. Ezzel párhuzamosan vizionáljuk Marx „autentikus” marxizmusának a témáját, amelyet állítólag az ifjúkori munkák, és elsősorban az 1844-es kéziratok problematikája képviselne; azt az állítást is, miszerint a marxizmus nem egy „tudományos” eszmerendszer, hogy Marx sohasem gondolt arra, hogy kifejlesszen valamiféle dialektikus materializmust, egy az emberi történelemtől különálló „természetfilozófiát”, hogy a természetnek nincs története az emberi tevékenységen kívül, hogy a történetiség a természetiség negatívítása stb.

Napjaink „marxizáló” áramlatai jellegzetes módon aláhúzzák a filozófia alapvetően „kritikai és forradalmi” szerepét — *a ma létező szocialista társadalommal szemben*. Kiindulva az „ipari társadalom” ideológusai által kimunkált eszmékből, a szocialista fejlődésről roppant negatív képet festenek. Bírálják, „leleplezik” — Rudi Supek módjára — a „tehetetlenség, visszafejlődés és eldologiasodás erőinek hatalmát”, „a megmerevedett gondolatot”, „a csökönyös dogmatizmust”, „az emberek feletti uralom bürokratikus technikáit”, „az embereket tömeggé, illetve a sorozatbani tömeggyártás cikkeivé átalakító technokratikus találmányokat”, „a militarista-etatikus mozgalom” által teremtett akadályokat, melyekbe a spontán szocialista alkotó kezdeményezés beleütközik* stb. stb. Kostas Axelos módjára kijelentik, hogy Marx elméletének alkalmazása az iparilag elmaradott országokban azt eredményezte, hogy ezek az országok *most* valósítják meg a francia polgári forradalom vívmányait — és nem többet. „A termelőeszközök magántulajdona — amely már az etatizálás útján halad az államkapitalizmus rendszerében — ezekben az országokban bürokratikus tulajdonná alakul át egy állami kollektívizmus keretében. Az állami kapitalista-szocializmus manapság egyetemessé válik, két variánsának minden különbözősége ellenére, illetve ezekkel együtt — mondja Axelos a konvergencia-elmélet szellemében. A polgári (civil) társadalom struktúrája alapjában azonos marad az ún. kapitalista és burzsoá országokban és azokban, amelyek szocialistának és a kommunizmus felé haladónak mondják magukat. A hegelianus funkcionáriusok helyébe a marxista bürokraták léptek” — így Axelos.** Mindez világos. De az a rokonság is, amely fennáll egyes nálunk is fellelhető tendenciákkal, melyekről az imént beszéltem.

Éppen korunk szocializmusának ez az „elemzése” teszi lehetővé a „marxizálóknak”, hogy kialakítsák a marxista filozófia „forradalmi és kritikai” programját a szocializmus ellen, az új Leviatán, az etatista bürokrácia szörnye ellen, és végeredményben a szocialista állam és a kommunista párt vezető szerepe ellen. Az a „kritikai marxista”, akinek Axelos adja magát, programul állítja, hogy: „minden korlátozás nélkül *revízió alá kell venni a kapott eszméket*

* *Uo.* 1968/1—2. sz. 4. o. stb.

** *Uo.* 1967/1. sz. 81. o. stb.

és a jelenlegi ideológiákat, *radikális*, dogmáktól mentes *kritika* alá kell vetni a valóságot, valamint a vezéreszméket, illetve az ún. forradalmi eszméket; *kérdéssé kell tenni* a mai világ minden — társadalmi, politikai, emberi, irodalmi és művészi, tudományos és filozófiai — aspektusát, hogy ily módon kiugrassuk problémáikat és válságaikat”. A „marxizálók”, akikről itt szöveg, az ifjú Marx „forradalmi humanizmusára” hivatkoznak, kijelentik, hogy a filozófia szerepe semmiképp sem lehet a szocialista építés politikájának szolgálata (a filozófia, úgymond, nem lehet *ancilla politicae*): a filozófia „minden létező könyörtelen kritikája, egy valóban emberi világ humanista víziója” kell hogy legyen. A filozófusoknak „szabad legyen nemet mondani”, anélkül hogy mérlegelniük kellene kritikájuk körülményeit stb. Szemére vetni ennek a filozófiának — írja például Kučinar —, hogy megelőgzsik a kritikával, anélkül hogy megoldásokat adna vagy javasolna, annyi mint „alapvetően antifilozófikus” érvekkel előhozakodni, „hiszen ezek célja letompítani a meglévőnek a kritikáját, az ember alapvető felszabadításának nevében gyakorolt kritikát — azt az „építőbb” feladatot ajánlva neki, hogy javítgasson, tökéletesítéseket, korrekciókat javasolgasson a meglévőnek *a keretén belül . . .*”*

Ez a tiszta kriticizmus, negativizmus — mely együttjár a filozófiának „emberi lehetőségként”, „az ember egyfajta létezési módjaként” és többé nem tudományként való értelmezésével — egészen természetesen elvezet mindenféle társadalmi irányításnak, a kommunista párt vezető szerepének tagadásához, a központi akarat demagogikus és anarchista tagadásához, az emberi személyiségnek mindenféle közösséggel szembeni „alávetettsége” elleni „lázáshoz”, és ezzel párhuzamosan egy értelmiségi vagy filozófus-elit élcsapat-szerepének állításához. Ez a kritika a „közvetlen demokrácia”, a „közvetlen önigazgatás”, az „igazi szocializmus” stb. (H. L. Parsons)** égisze alatt történik, és odáig megy, hogy végül is a kommunizmust az új társadalom kialakulása csupán első fázisának nyilvánítja, annak a fázisnak, amely előkészíti „a humanizmusba való átmenetet”.

Nem állok meg ennek az ideológiának jó egynéhány más eleménél, így a két rendszer koegzisztenciájának egy moralizáló felfogásánál, a békés egymás mellett élésnek „a szellem területére” történő kiterjesztésénél, az ideológiai párbeszédre való redukálásánál, a szocializmus nemzeti, „pluralista” útjainak előtérbe helyezésénél, ami a szocialista forradalom általános törvényszerűségeinek, alapjában véve a szocializmus létrejöttének tagadása irányába mutat.

Csupán annál a tartalomnál állnék meg egy pillanatra, melyet e „forradalmiság” felvesz, amint a mai *kapitalizmus* problémáival kell szembenéznie. „Marxizálóink” két stratégiai vonalat körvonalaznak, melynek feladata lenne, úgymond, a nemzetközi szocialista eszme újjáformálása. Az első — melyet olyan ideológusok képviselnek, mint Serge Mallet, André Gorz vagy Axelos — „a szervezett kapitalizmus ellentmondásainak elemzéséből indul ki (ezek Serge Mallet szavai), és megkísérli kibontani egy támadó stratégia távlatait, mely a gazdasági határozathozatal központjainak fokozatos meghódítására, valamint, már most — azaz már a szervezett kapitalizmus kereteiben — az igazgatásban való részvétel elmélyülésére alapozódnék, és a szervezett kapitalizmus bürokratikus és technokratikus struktúrájának tagadása irányába mu-

* Uo. 1967/4. sz., 463. o. stb.

** Uo. 1965/2—3. sz.

tatna”. Ezt Mallet „a szocialista megújulás áramlatának”, az ún. „szervezett” kapitalizmushoz, illetve az automatizálás szülte „új munkásosztály” sajátos jellegéhez adaptált „forradalmi politikának” nevezi. Mallet szerint a „szervezett kapitalizmus” ténylegesen már a kompromisszum fázisa, amelyben a munkásmozgalom meghódíthatja a gazdasági erők egy részét. (Axelos, aki olyannyira forradalmi és kritikus, amikor a mai szocializmusról van szó, felveti, hogy az iparilag fejlett országokban nincs többé hely forradalmak, hanem csupán reformok számára.)

A második stratégiai vonal, amelyet Marcuse képvisel, irreverzibilis ténynek ítéli meg — mint ezt legalábbis három évvel ezelőtt Mallet kiemelte — „a fejlett kapitalista országok munkásosztálya többségének önkéntes integrációját a szervezett kapitalizmusba”, és minden reménységét a harmadik világ elmaradott országaiba, illetve az ezekből származó és a fejlett országokban élő dolgozók kisebbségi tömegeibe helyezi.* A jobboldali opportunizmus, a forradalom tagadása a fejlett kapitalista országok viszonylatában, ezen országok munkásosztálya forradalmi jellegének tagadása találkozik a legbalosabb kalandor jellegű tézisekkel, a maoista tételekkel, amelyek egyedül a harmadik világ népeiben látják a forradalom reményét. Marcuse, a szervezett kapitalizmus teoretikusa egyben *explicite* Mao téziseinek is teoretikusává lett!

És ezek a „forradalmárok” hozzáfűzik: a két modern stratégiai vonal között terülnek el egy mocsár széles térségei, melyet napjaink kommunista pártjainak többsége képviselne. Íme, ez a helyzet. Ezeket a témákat, a jobboldali és a „baloldali” opportunizmus e keverékét megtaláljuk mindazokban a tendenciákban, amelyekről az imént beszéltünk. És viszontlátjuk ugyanazt az elméleti szegénységet, ugyanazt a spekulatív és absztrakt jeleget, mely úgy kívánja magát feltüntetni — a kellő agresszivitással, hogy ezzel elhallgattasson bennünket —, mint az alkotó, minden béklyótól, „intézményesítettségtől” megszabaduló gondolat „utolsó szavát” . . .

4.

Befejezésül: úgy gondolom, feltétlenül alá kell húznunk, hogy ma éppen a „marxizálás” jelenti a modern burzsoá ideológia marxizmusba való transzmissziójának *legfontosabb eszközét*. A „marxizmus” védjegye alatt ezen az úton reprodukálják számunkra az ipari társadalom, a szervezett kapitalizmus, a két rendszer konvergenciájának burzsoá elméleteit, és úgyszintén napjaink kommunistaellenességének főbb témáit, a szocialista állam, a munkásosztály vezető szerepének kritikájától egészen annak állításáig, hogy a marxizmus felbomlóban van, hogy a marxizmus pluralizálódása ma már elkerülhetetlen és visszavonhatatlan. (A *Tőke* századik és a Marx születésének százötvenedik évfordulójára rendezett sok megemlékezést is arra használták fel, mint többször tapasztalhattuk, hogy a „több szólamú” marxizmus témáját propagálják.) És minthogy éppen a „marxiánus” áramlatokkal épülnek ki a legkönnyebben és a legtermészetszerűbben a szocialista országokban működő rokonáramlatok kapcsolatai, ezért kell nekünk nagyobb figyelmet fordítanunk ezekre — éppen a mai helyzetben, a nemzetközi kommunista mozgalom egységének

* *Uo.* 1965/2—3. sz. 380. o.

helyreállításáért, a marxista—leninista társadalomtudomány fejlesztéséért vívott küzdelemben.

Ami pedig feladatainkat illeti — amelyek korántsem egyszerűek és könnyen megoldhatók —, bizonyos elképzeléseknek adnék hangot. Úgy vélem először is, hogy mindenekelőtt hazai viszonylatban következetes harcot kell folytatnunk a marxizmus *tudományos* jellegének becsületéért, betartásáért, arra kell szorítanunk a filozófiai kutatómunka egészét, hogy túllépjen a spekuláció, a baloldali vagy jobboldali dogmatizmus stádiumán, hogy valóban összekapcsolja az általános törvények és összefüggések kutatását a társadalmi fejlődés konkrét kérdéseinek elemzésével, gyorsabban haladjon az absztrakttól a konkrét felé az irányában . . . Ez az út vezet a marxista társadalomelmélet viszonylagos elmaradottságának felszámolásához, és ez teszi lehetővé, hogy világosan feltárjuk elméleti téren ezeknek az áramlatoknak alapvető gyengeségét, tudományos tartalmuk hiányát is.

Úgy vélem továbbá, hogy fel kell tárnunk azokat az összefüggéseket, kapcsolódásokat, amelyek e nemzetközi áramlatok, a jobboldali és baloldali revizionista irányzatok és a velük rokon marxizáló áramlatok között fennállnak, meg kell mutatni a „marxianizmus” valódi arculatát, azt a szerepet, melyet napjaink antimarxista, antikommunista, burzsoá ideológiájának *transzmissziójában* betölt.

Nemzetközi tevékenységünkben, külföldi kapcsolataink tekintetében feladatunk még bonyolultabb, hiszen a „marxizáló” áramlatok képviselői, hordozói között ott találunk valóban baloldali embereket, olyanokat, akik többé-kevésbé közelállnak a párthoz. Úgy gondolom, hogy magatartásunk általános kritériuma alapvetően *politikai* kell hogy legyen: közeledés és szövetség a politika síkján, a lehető legnagyobb mértékben, és ugyanakkor ideológiai harc, gyengeségeik, felfogásuk nem-marxista, polgári elemeinek világos, elvszerű eszmei kritikája; nem eklektikus kritika — ez sokszor a mi gyengeségünk —, hanem „totális”, Marx és Lenin módjára véghezvitt bírálat. Ami pedig az antikommunista „marxizálókat” illeti, világos, hogy az eszmei kritikának párosulnia kell a leghatározottabb politikai kritikával, mi több, ennek a kritikának kell általában elsőbbséget kapnia, mivel hogy ebben az esetben az ideológia nem egyéb a politika közvetlen eszközénél.

Megállok. Mindez túl messzire vinne bennünket, és e hozzászólás kereteit túllépné.

Sipos János